

**UY XO'JALIKLARI DAROMADLARINI OSHIRISHDA TADBIRKORLIK
FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING EKONOMETRIK MODELLARI****Xudayarova Zuxra Yo'ldoshevna***Termiz davlat universiteti Iqtisodiyot va turizm fakulteti
Beznis boshqaruvi va statistika kafedrasida o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Uy xo'jaliklari daromadlarini oshirishda tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning ekonometrik modellari haqida bayon qilingan.*

Kalit so'zlar: *Mamlakat, tadbirkorlik, uy xo'jaligi, barqaror, model, natija, bozor iqtisodiyoti, moliyalashtirish, oila.*

O'zbekiston deb ataluvchi bizning hudud nafaqat sharq balki butun dunyoda tadbirkorlik sohasida yetakchilik qilmoqda. Tadbirkorlikning deyarli barcha tarmoqlari bo'yicha qator natijalarga erishilmoqda. Xususan uy xo'jaliklari daromadlarini oshirishda tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning ekonometrik modellari haqida so'z yuritish ekanmiz avvalo, uy xo'jaligiga alohida to'xtab o'tish ahamiyatlidir. Uy xo'jaligi tushunchasi birgalikda yashovchi, umumiy xo'jalik yurituvchi insonlarni qamrab oladi. Uy xo'jaligi qarindosh bo'lmagan, biroq uy xo'jalikligi budjetiga o'zining daromadlari, ulushini qo'shuvchi shaxslarni ham o'z ichiga olishi mumkin. Misol tariqasida fermer xo'jaliklari a'zolari yoki birga yashovchi uy xizmatkori. Uy xo'jaligi o'zining daromad manbaiga ega bo'lgan bir kishidan ham iborat bo'lishi mumkin. Uy xo'jaligi moliya munosabatlaridan tashqarida bo'lishi mumkin emas, u doimo uy xo'jaligi ichida, uy xo'jaligiga nisbatan uning tashqarisida bozor subyektlari bilan yuzaga keluvchi munosabatlarga kirishadi. Uy xo'jaligining ichki moliyasiga shunday munosabatlarni kiritish mumkin. Uy xo'jaliklari moliyasining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati uning funksiyalari orqali namoyon bo'ladi. Uy xo'jaliklari moliyasi quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1. Taqsimlash;
2. Tartibga solish;
3. Nazorat;
4. Investitsiya.

BMT tavsiya qilgan standartga ko'ra, uy-xo'jaligi bu - bir uyda birga yashayotgan, umumiy fondga o'z daromadlari va boyliklarini to'liq yoki qisman o'tkazayotgan, ayrim tovar va xizmatlarni birgalikda iste'mol qilayotgan kishilarning katta bo'lmagan guruhidir. Uy xo'jaliklari va ularning alohida a'zolari ishtirokida maqsadli fondlarni shakllantirish, taqsimlash va foydalanish jarayonida vujudga keladigan pul munosabati esa uy-xo'jalik moliyasi deyiladi. Ushbu tushunchani amerikalik iqtisodchi, Nobel mukofoti sovrindori Gari Bekergacha yaxshi o'rganilmagan. 1960 yillardan boshlab Bekerning faoliyati natijasida oila va uy-xo'jalik moliyasi tushunchasi mavzu sifatida o'rganila boshlandi. Beker uy xo'jaliklarini iste'mol va ishlab chiqarish birligi deb ta'rifladi. Uning fikriga ko'ra, uy xo'jaligi a'zolarida qancha kam bo'sh vaqti bo'lsa, uy xo'jaligining daromadi shunchalik yuqori bo'ladi. Uy xo'jaliklari tomonidan amalga oshiriladigan xarajatlari quyidagi asosiy guruhlariga bo'linadi: shaxsiy iste'mol xarajatlari, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar, pul jamg'armalari va omonatlari. Uy xo'jaliklari xarajatlarini kelgusi tavsifi uchun ularni turkumlashning boshqacha variantidan

foydalanish mumkin. Ular yuqoridagi ikkita mezonni umulashtirish imkonini beradi. Bu variant uy xo'jaliklari budjetining xarajatlar qismini uchta asosiy bo'linga bo'lishni nazarda tutadi:

1. Majburiy to'lovlar.
2. Iste'mol xarajatlari.
3. Pul omonatlari.

Uy xo'jaligi daromadi- milliy daromadning ishlab chiqarish jarayonida yaratilgan va iqtisodiyot a'zolarining moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirishga mo'ljallangan qismidir. Bu daromadlar mehnat xarajatlarini qoplashi kerak, ya'ni odamlarning barcha jismoniy va aqliy harakatlari va ishlab chiqarish jarayoni. Uy xo'jaliklarining yalpi daromadi - pul daromadlari, oziq-ovqat mahsulotlarining natura shaklidagi tushumlari hamda davlat va korxonalar tomonidan natura shaklida beriladigan imtiyozlar, subsidiyalar, sovg'alar, to'plangan jamg'armalar bundan mustasno. Yalpi daromad ustunlik qiladi pul daromadlari, uy xo'jaligi o'z xarajatlarini qoplashi kerak bo'lgan pul miqdorini ifodalaydi. Pul daromadlari quyidagi manbalardan shakllanadi:

1) uy xo'jaligi a'zolarining mehnat shartnomalarini bajarish jarayonida olingan ish haqi, shuningdek mukofotlar, doimiy ish haqiga qo'shimchalar, ish beruvchilar tomonidan ijtimoiy-madaniy maqsadlar uchun to'lovlar: nafaqalar, transport xizmatlari uchun to'lovlar, vaucherlar va boshqalar;

2) tadbirkorlik faoliyatidan olingan foyda, dividendlar, qimmatli qog'ozlar va depozitlar bo'yicha foizlar, ijara haqi va boshqalar ko'rinishidagi daromadlar;

3) pensiyalar, nafaqalar va byudjetdan va byudjetdan tashqari ijtimoiy jamg'armalardan boshqa to'lovlarning davlat ijtimoiy to'lovlari.

4) boshqa tushumlar sug'urta tovonlari, mulkni sotishdan olingan daromadlar va boshqalar.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir xonadon ma'lum iqtisodiy resurslarga egalik qiladi. Ulardan samarali foydalanib, tirikchilik vositasi sifatida daromad keltiradi. Uy xo'jaliklarining daromadlari deganda ularning iqtisodiy faoliyati natijalari tushuniladi. Ularning shakllanish manbai quyidagilar bo'lishi mumkin: ish haqi, tadbirkorlik faoliyatidan va yakka tartibdagi tadbirkorlik faoliyatidan olingan daromadlar, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotish, ishlab chiqarilgan mahsulotlar va xizmatlar, mulkiy daromadlar, davlat byudjetidan olinadigan ijtimoiy to'lovlar va boshqalar. Ular milliy ishlab chiqarishni ta'minlovchi resurslar yoki mehnat omili xizmatlaridan oldin ishlab chiqarish omillaridan olingan daromadlar. Uy xo'jaliklarining jamg'armalar darajasini belgilovchi muhim omil bu uning daromadlari hajmidir. Daromad qancha ko'p iste'mol qilinsa, shuncha kam qismi jamg'armalarga tushadi. Boshqa tomondan, agar iste'mol qilingan va jamg'arma o'rtasidagi nisbat o'zgarishsiz qolsa, jamg'arma darajasiga uy xo'jaligi olgan daromad miqdori ta'sir qiladi. Yuqorida aytilganlar bizga uy xo'jaliklarining ixtiyoriy daromadlari va iste'molga cheklov moyilligi jamg'armalar darajasiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Ular, o'z navbatida, uy xo'jaligi uchun ichki va tashqi sabablar guruhi bilan belgilanadi. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak uy xo'jaliklari iqtisodiy faoliyatning asosiy sub'ektlaridan biri bo'mjlib, uning natijalari nafaqat alohida iqtisodiy birlikning, balki butun mamlakat aholisining farovonligini belgilaydi. Uy xo'jaliklari mamlakat yalpi ichki mahsulotini yaratishda faol ishtirok etmoqda.

Uning o'sishi butun ijtimoiy-iqtisodiy tizimning dinamikasini ta'minlaydi. Uy xo'jaliklari mamlakat iqtisodiyotiga eng to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi, ammo shunga qaramay, bozor munosabatlarining boshqa sub'ektlarining ta'siri ham katta va shubhasizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Belozerov S.A. «Uy xo'jaliklari daromadlari» iqtisodiy kategoriyasining mazmuni. Pulning jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy roli // Xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari - Sankt-Peterburg, 2006. - 380 b.
2. Savitskaya G.V. Iqtisodiy faoliyat tahlili: Darslik. 3-nashr. - M.: INFRA-M, 2005.
3. Savitskaya G.V. Iqtisodiy faoliyat tahlili: Darslik. 3-nashr. - M.: INFRA-M, 2005.
4. Savchuk V.P. Korxonaning moliyaviy boshqaruvi. - M.: BINOM. Bilimlar laboratoriyasi, 2003.
5. Kaplan R. Uy xo'jaligi moliyasi: Rossiya moliya bozoriga ta'siri / Moliyaviy biznes, 2005 yil 3-son. - 63-73-betlar.
6. Zherebin. V.M., Romanov A.N. Uy xo'jaligi iqtisodiyoti. M.: Moliya, UNITI, 1998.
7. Livshits A.Ya. Bozor iqtisodiyotiga kirish: ma'ruzalar kursi. - M., 1991 yil.